

הרב יוסף כפיר

המכון להכשרת מורים

הוראת תושבע"פ בביה"ס העל-יסודי - משימות קשיים ודרכי פעולה

בשנים האחרונות, נכתב, נאמר ונלמד הרבה בתחום הדידקטיקה של הוראת תושבע"פ. בכתי המדרש למורים, במכרונים ליד ישיבות ההסדר, בימי עיון, בשיעורים לדוגמא ובמאמרים בכטאונים שונים - נידון הנושא בהרחבה ובהדגמות מגוונות.

בדרך כלל הדיונים מתמקדים בהוראת יחידת חומר מסויימת, בשיטות הוראה ובהתייחסות למספר מצומצם ונבחר של נקודות.

בדברי הבאים ברצוני להרחיב את היריעה, ולהדגיש במיוחד נושאים שאליהם אין ניתנת תשומת לב מספקת, נושאים שלהם השפעה מכרעת על טיב ההוראה ועל תוצאותיה לטווח הארוך. הזנחת הטיפול בעניינים אלו - מורגשת בשטח.

הלקחים, המסקנות וההצעות שבמאמר הינם פרי נסיון של 25 שנות הוראה, חינוך וניהול, במגזרים השונים של החינוך העל-יסודי הדתי, בהכשרת מורים לתושבע"פ תלמידי ישיבות הסדר, בהדרכת מורים מתחילים ובניהול ישיבה תיכונית בעלת אוכלוסייה מגוונת. בעבודתי אני נפגש מדי שנה עם מאות בוגרים של בתי ספר יסודיים דתיים הבאים להבחן בחינות כניסה, עוקב אחרי מבחני הבגרות בתושבע"פ ומלווה את הבוגרים לאחר צאתם מכותלי הישיבה. נסיון מגוון ורחב זה הביאנו לכתוב מאמר זה, מתוך תקווה שיביא תועלת למכשירים עצמם להוראת תושבע"פ, למורים המתחילים ואולי אף לעמיתי הוותקים.

ההליך ההוראה מורכב, כידוע, מהתלמידים, החומר הנלמד והמורה. הנושא שאלינו מתייחסים מעט מדי הוא התלמידים.

פרק א' - התלמיד

קיימת הסכמה כללית כמעט, שלמרות הזמן הרב יחסית המוקדש להוראת תושבע"פ - תלמידינו אינם אהבים את הלימוד ואינם נקשרים אליו כפי שהיינו מצפים ומקווים. לכן חשוב מאוד להכיר את הרקע של התלמידים, את מעשיהם לאחר סיום חוק לימודיהם בביה"ס, ואת תחושותיהם ותגובותיהם תוך כדי תקופת הלימודים.

1. הרקע

הבעיה הראשונה של העוסקים בהוראה ובחינוך היא חוסר הכרות מספקת של הרקע ממנו באים תלמידינו, וההשלכה הנובעת מכך על דרך עבודתנו. חלק גדול מהם אינם רואים לנגד עיניהם דוגמא אישית של קביעת עתים ללימוד תושבע"פ. גם הורים דתיים המתפללים שלוש פעמים ביום במנין, משתדלים להקפיד בקיום המצוות - אינם מיחדים מקום מרכזי בחייהם ללימוד גמרא. הזמן הפנוי הרב שנוצר בתקופתנו, מנוצל למטרות רבות ומגוונות: לביולוגי בצורות שונות, לצפייה בטלוויזיה ובוידאו, לקריאת עתונים וכד'. מעט מאוד זמן מוקדש ללימוד. כל המזדמן לבתי כנסיות בעיר ובכפר בין מנחה לערבית, רואה קומץ יהודים היושבים ולומדים משנה יומית והלכה יומית, או דף גמרא, שעה שרוב הציבור אינו שותף למצוה.

לצערנו תופעה זאת רווחת גם בין בוגרי בתי ספר תיכוניים דתיים ובוגרי ישיבות תיכוניות ואולי אף בין חלק מבוגרי ישיבות ההסדר. ישנם המשתתפים בחוג לגמרא פעם פעמיים בשבוע או בשבת - ותו לא. במציאות זאת גדלים רוב תלמידינו וכך מתעצבת סולם הערכים שלהם. ולכן לא יפלא שלימוד התורה אינו מהווה ערך מרכזי בחייהם, אם בכלל.

גם הלימוד בביה"ס היסודי הממ"ד אינו משנה את המצב ברוב המקרים. מאות בוגרי בתי ספר יסודיים מכל רחבי הארץ באים מדי שנה להבחן בחינות כניסה לישיבה. כאשר אנו בוחנים אותם בגמרא ומשוחחים איתם, אנו נוכחים לדעת שרבים מהם לא למדו אף פעם דף גמרא כצורתו, אלא מחוברות מעובדות שונות.

בבתי ספר לא מעטים השיעור בגמרא נדחק לשוליים, בצהרי היום, כאשר המורות מסימות את תפקידן בביה"ס. במקרים מסוימים, המנהל, שהוא הגבר היחידי במוסד - מלמד גמרא בעצמו. כמובן שעיסוקיו הרבים פוגעים באיכות שיעורי הגמרא הניתנים על ידו ובקביעותם. לכן אך טבעי הוא שרוב הבוגרים מגיעים לביה"ס העל-יסודי עם ידע דל בתושבע"פ ועם יחס לא אוהד לנושא.

מאידך - ישנם מקומות בהם לימוד תושבע"פ תופס מקום נכבד בביה"ס היסודי. הדבר מוצא את ביטויו בהיקף הרחב של שעות ההוראה בעיתוין בסדר היום, ביחס הכללי של ההנהלה ובגיוס כוחות הוראה טובים ומסורים. בדרך כלל מדובר בסכיבה בה הורים הינם בוגרי ישיבות, מקדישים זמן רב בעצמם ללימוד הגמרא, ומעורבים מאוד בתהליך החינוכי.

כאשר נפגשים בכיתה אחת תלמידים בעלי רקע כה שונה מתעוררת בעיה חינוכית ולימודית רצינית, שעליה נדון בסעיף 3 בפרק זה.

2. עם סיום הלימודים

הכרת הרקע ממנו באים תלמידינו - איננה מספקת. יש להעריך נכונה להיכן יפנו ומה יעשו עם סיום לימודיהם בביה"ס העל-יסודי. עלינו לזכור שרוב הנוער הדתי איננו מתחנך בישיבות תיכוניות, וממילא ברובו אינו מגיע לישיבות גבוהות. גם כמחצית מבוגרי הישיבות התיכוניות אינם ממשיכים בישיבה גבוהה או שעוזבים אותה אחרי זמן קצר. במלים פשוטות: המפגש העיקרי בחייו של החניך עם תושבע"פ מתרחש בתקופת לימודיו בביה"ס העל-יסודי. עובדה זאת יש לזכור בכל שיעור. דרך עבודתנו תקבע האם התלמיד יסיים את ביה"ס בתחושת הקלה ושמחה שסוף סוף נפטר מעולה של הגמרא ששוב לא יגע בה, או שמא נכיאנו למצב שבו לפחות ישתתף תמידים כסדרם בשיעורי הגמרא בקהילתו, ואם נזכה - יהיה אף בין היוזמים לקיום שיעורים אלו.

האחריות הרבה המוטלת עלינו, צריכה להדריכנו במהלך השיעור ומעבר לו. חשובה מאוד הקניית הידע, חשוב מאוד להרגיל את התלמיד ללימוד עצמי, אך התפקיד המרכזי הוא להאהיב עליו את התורה. שאם לא כן לא תצמח תועלת גם מהשאר. על כך נדון בפרק על המטרות והמשימות בפרק ב'.

3. הכיתה

המורה מגיע היום לכיתה המאוכלסת בדרך כלל יותר ממה שהיה מקובל בעבר, לפחות 35 תלמידים בכיתה, בממוצע. במקרים רבים התלמידים הינם בעלי מטען ידע שונה. אחדים כבר למדו דפי גמרא רבים, שולטים היטב בקריאת רש"י, ואף הורגלו במידה מסוימת למשא ומתן התלמודי. (הכרתי כבר כאלה שהספיקו ללמוד ביסודיות 4 סדרי משנה). בהשפעת הבית הסביבה התומכת וביה"ס אף הגיעו כבר להזדהות מסוימת עם ערך ת"ת. לעומתם - תלמידים רבים שאינם שולטים בקריאת כתב רש"י, מתקשים מאוד בקריאת דף שאינו מפוסק ואינו מנוקד ואף כתוב בשפה זרה. מבנה הסוגיה ונושאייה זרים להם לחלוטין. בבתי הספר בכל רחבי הארץ אמורים ללמוד אותו חומר בחשבון ובאנגלית; ולהגיע לרמה לימודית מקבילה פחות או יותר. כמו כן מקובלת שיטת

חלוקת הכיתה להקבצות לפי רמת הידע. לעומת זאת שיעורי הגמרא מתקיימים בדרך כלל בכיתות האם, למרות ההבדלים ברמת התלמידים, בכשרונותיהם וביחסם ללימוד. יש לקחת בחשבון שבכל כיתה ישנם תלמידים אחדים עם קשיי למידה מסוימים. בלימוד הגמרא בעייתם קשה יותר כפי שנראה להלן (בפרק על התלמיד החריג).

תנאי ראשוני להצלחה הוא הכרות טובה של תלמידי הכיתה. רצוי לחבר שאלון מתאים בו יספרו התלמידים על לימוד התורה בסביבתם, בבית הוריהם, ובבית ספר הקודם. חשוב לקיים על כך שיחות אישיות וכיתתיות, לנהל דיון פתוח על מטרות לימוד הגמרא, על הקשיים ועל הדרכים לפתרונם. יש לשאוף להשריש בהדרגה את ערכה של מצות ת"ת השקולה כנגד כולם. הכרת עברם של התלמידים ותחושותיהם בהווה, תנוט את המורה בעבודתו בכיתה, ותביא ליצירת קשר אמיתי ופורה בינו לבין תלמידיו.

4. התלמיד החריג

טעויות רבות ומפח נפש רב נגרמו בעבר ונגרמים בהווה כתוצאה מאי הכרת בעית ליקויי למידה. נסיוני מלמד שגם בבתי ספר מבוססים הנושא לא זכה עדיין למודעות מספקת.

על-פי נתונים מקצועיים מדובר באומדן זהיר בהיקף של כ-2-4% מן האוכלוסיה. התופעה מתגלה בכל שכבות האוכלוסיה. לרוב מדובר בתלמידים בעלי יכולת שכלית ברמה ממוצעת ומעלה. חלקם אף בעלי רמה שכלית גבוהה. הקשיים מתגלים בהפרעות בקשב, כשיבושים בהבחנה החזותית או השמיעתית, קשיים בזכרון ובקליטת רצפים, קשיים בקריאה ובהבנת הנקרא, שגיאות כתיב רבות, קריאות נמוכה של כתב היד, איטיות רבה בכתיבה ופער גדול בין ההבעה בעל פה לבין ההבעה בכתב. לא אצל כל ליקויי הלמידה מתגלות אותן תופעות ובוודאי לא באותה רמה. האיבחון אינו תפקידו של המורה אלא של היועץ והשרות הפסיכולוגי, אך דוקא המורה לתושבע"פ, המכיר היטב את תלמידיו, יכול לשים לב לגילויים שתיארו לעיל ולהפנות את התלמיד החריג לגורמים המתאימים. על סמך הנחיות גורמים אלו, ועל סמך הנסיון האישי המצטבר יפעל המורה להגברת התמיכה הרגשית, לשימוש באמצעי עזר ובטכניקות המפצות על הליקויים ולהתאמת הדרישות מהתלמיד בכיתה, בשיעורי הכיתה ובמבחנים, ליכולת האישית של התלמיד.

בהוראת תושבע"פ ישנה חשיבות מיוחדת להכרת הבעיה. דוב הלימוד נעשה ע"י עיון בדף התלמוד ובמפרשיו, הדף איננו מפוסק ואיננו מנוקד, כתב רש"י קשה לקריאה במיוחד לתלמידים אלו. המבחנים לרוב הם בכתב וחלק מהם הם בתחום הבנת קטע שלא נלמד.

בתשומת לב נכונה אפשר להחזיר את לימוד הגמרא למימד המקורי של תורה שבעל פה. הנסיון מלמד שרוב התלמידים לקויי הלמידה קולטים היטב חומר המשונין בע"פ. השיחה אישית, הצמדת חברותא, מבחן בע"פ וכד' יביאו לתוצאות מרשימות ויחזקו את אמון התלמיד בעצמו ובמורה. מאליו מובן שלהזדהות עם המורה לתושבע"פ התומך והמבין - תוצאות חשובות לתהליך החינוכי ולבחירת הדרך בעתיד.

אני חש צורך מיוחד להדגיש ענין זה כי לצערי הנושא לא זכה עד כה לטיפול מספק.

חוסר ההבנה של הצות החינוכי ושל התלמידים עצמם לטיב קשייהם גורם להדבקות תוית שלילית, לדימוי עצמי נמוך, לנתק מהמורה ולרגשות תסכול ויאוש. ישנם מוסדות המכונים "יוקרתיים" אשר פותרים את הבעיה בדרך הפשוטה והקלה: הרחקת התלמיד מהמוסד. חובה על כל מורה להיות רגיש וערני לענין זה. יחס נכון, הכרת הקשיים וסבלנות לטפל בדרכים לא שגרתיות - יבנו את התלמיד ויקדמו אותו. התעלמות מהבעיה, אי הכרתה, חוסר סבלנות ויחס פוגע - עלולים להביא לפגיעה חמורה בתלמיד. לא רק בחוסר שילובו בתהליך הלמידה, אלא אף פגיעה בהתפתחות התקינה של אישיותו.

(חומר מסכם בנושא ניתן למצוא בחוזר מנהל משרד החינוך תש"ן/1).

פרק ב' - המטרות והחומר הנלמד

1. מטרות ומשימות

בכל פעילות ובכל מאמץ מכוון, יש לדעת מראש מהן המטרות, ובהתאם להן לתכנן את העשייה. דומני שבתחום זה שוררים מבוכה מסוימת ואי בהירות, סדר עדיפויות לא ברור ושיקולים זרים.

נכחתי במספר מפגשים בין רמי"ם בישיבות גבוהות לבין רמי"ם מישיבות תיכוניות. הראשונים תקפו בדרך כלל בחריפות את רמת בוגרי חינוך התיכון, לרוב מתוך התעלמות מוחלטת מהרקע של התלמידים. ניכר חוסר הבנת התהליך החינוכי והלימודי בגיל זה. לעתים נוצר הרושם שהמשימה המרכזית היא להכין את התלמידים ללימודיהם בעתיד

בישיבה הגבוהה, וזאת ע"י שיטות לימוד המקנות הרגלי ניתוח וחשיבה מופשטת, התמקדות בספרי אחרונים, הרחבת היקף החומר הנלמד לנושאים הזרים בדרך כלל לבני הנעורים.

כפי שתואר לעיל - המציאות היא שרוב הנוער הדתי אינו ממשיך בלימודים בישיבות גבוהות אחרי גיל התיכון. לכן ברור שעם כל החשיבות של מטרה זאת, ישנן מטרות קודמות ובסדר עדיפות גבוה יותר.

המטרה המרכזית, לענ"ד, היא להפנים בלב תלמידינו את ערך לימוד התורה היא כמצוה מרכזית השקולה כנגד כולם, ולהאהיב עליהם את לימוד התורה. תנאי לכך הקניית היחס הנכון ללימוד הן ע"י בחירת חומר מתאים, הן ע"י דרכי ההוראה, והן ע"י גישת המורה לתלמידיו. כשלוך בהשגת יעד זה מביא בעקבותיו במקרים רבים פריקה מוחלטת של עול תורה וקיום מצוותיה, או קיומן כמצות אנשים מלומדה, שטחית ושוטפה.

המטרה השניה היא הקניית הרגלי למידה. ככל שהתלמיד יחוש שהוא מתקדם ורוכש יכולת למידה עצמית, כך יגברו סיפוקו ובטחונו שהנושא שידך גם לו. יש לזכור ולדעת מראש שלא כל התלמידים מסוגלים להגיע לאותה רמת מיומנות. גם במקצועות לימוד מרכזיים אחרים ישנן רמות שונות וישנו מבחר מגוון של מגמות לפי רמת התלמיד ונטיותיו. מודעות זאת תמנע תסכולים ואכזבות שלהן תוצאות קשות בעתיד.

המטרה השלישית היא הכשרת התלמיד לרמת לימוד נאותה שתאפשר לו השתלבות קלה יחסית בישיבה הגבוהה. בתחום זה יש לשפר את הקשר בין הישיבה התיכונית לישיבה הגבוהה. נתק בין שני העולמות מביא לא אחת למפח נפש וליאוש בשלב המכריע של הקליטה בישיבה הגבוהה. יש צורך לסייע לתלמיד לארגן את סדר יומו כאשר רוב הזמן מוקדש ללימוד עצמי, בניגוד לסדר היום בישיבה התיכונית אשר רובו ככולו רצוף שיעורים בכיתה.

הכנה מוקדמת והליווי הצמוד ישפרו את הקליטה ויפחיתו את האכזבות ואת הנשירה.

2. אחידות או שוני

מטבע הדברים ישנה שאיפה לאחידות מירבית בכל מערכת. בתי הספר שונים זה מזה בצורה ניכרת. אף באותו בי"ס עצמו ישנן כיתות בעלות אופי ורמה שונים. אעפ"כ ישנה נטייה ללמד אותה מסכת, אותו פרק, וכמעט באותן שיטות הוראה. בדרך כלל הצורך ברמות והאבחון בשוני באים לידי ביטוי בלימוד דברי בעלי התוספות או השמטתם.

לאור הדברים שצוינו לעיל על עברם של התלמידים, על מעשיהם בעתיד, ולנוכח רב גוניות המערכת - ברור שדרך זאת אינה מביאה להצלחה יתירה. אם המטרה המרכזית היא לטעת בלב תלמידינו את אהבת התורה - אין כל סיכוי שנשיג זאת ע"י שימוש אחיד ושיגרתי באמצעי ההוראה ובבחירת החומר הנלמד. לעתים - שיקולים של יוקרה ותחרותיות, ולעתים - השיגרה האפורה, מביאים לידי כך שאין נותנים את הדעת די הצורך לנקודה חשובה זאת. לרוב גם אין מתיעצים כמורה המכיר היטב את הכיתה, ומכתיבים לו מלמעלה מה ילמד בכיתתו. המורה חייב להיות שותף פעיל בתכנון הנושאים שילמד בכיתתו. עליו לגוון את דרכי ההוראה, להדגיש נושאים מסוימים ולהשמיט אחרים, להדגים, להמחיש ולהשתמש באמצעי עזר מגוונים בהתאם להכרותו את הכיתה. עליו להיות נכון לשנות ולחדש בהתאם לצורך. עליו להכין תוכנית מגוונת של מטלות לתלמידים בעלי יכולת שונה באותה כיתה, כפי שעושים לדוגמא בשיעורי הנדסה. עליו לחפש נתיבים שונים לליבותיהם של תלמידינו בהתאם ליחסם ללימוד ולדרך ההשפעה שתדבר אליהם.

שאלות למחשבה ולהעמקה, עיון בספרי פרשנות ופסק וכו' יוכנו ויוטלו בהתאם לאוכלוסית התלמידים המגוונת בכיתה; ועל אחת כמה וכמה שיש צורך בגיוון בביה"ס כולו. היעד הוא שכל תלמיד יחוש שאף אליו דיבר המורה בשיעור זה ונתן לו משהו חדש.

3. החומר הנלמד

דובר ונכתב רבות על קשיי לימוד הגמרא. חלקם הוזכרו לעיל. התמקדו בדרך כלל בהעדר סימני פיסוק וניקוד, השפה הזרה, מבנה הסוגיא ומורכבותה, הדילוג לנושאים מתחומים שונים וכו'. תחום אחד, מכריע, טופל פחות. והוא: זרות החומר הנלמד לעולמם של מרבית תלמידינו.

ברוב מוסדות החינוך לימוד הגמרא מתמקד במסכתות המקובלות בעולם הישיבות: שלושת הבבות מסדר נזיקין, מסכתות גיטין וקידושין מסדר נשים. ישנם המוסיפים את מסכת סנהדרין. בעבר היה מקובל לעבור בזמן הקיץ ללימוד מסכתות מסדר מועד, למסכת ברכות ולמסכת מכות. היום התופעה הזאת מתמעטת.

המסכת הנלמדת בדרך כלל מוכתבת לזמורה ולרוב גם למוסד החינוכי. כדרך מצות אנשים מלומדה רגילים לפתוח בדף הראשון, ללמוד כסדר. לענ"ד דרך זאת מחטיאה במקרים רבים את השגת המטרה. החומר זר וקשה לתלמידים, ומביא לריחוק התלמיד מלימוד התורה ולא לחיבובה.

בעלי הנסיון יודעים יפה שכאשר מגיעים לנושאים הקרובים לעולמו של התלמיד, האוירה הלימודית בכיתה ושיתוף הפעולה מצד התלמידים, משתפרים לאין ערוך. לדוגמא: כאשר בוחרים ללמוד לקראת פסח פרק ערבי פסחים, ומשלבים עיון בהגדה של פסח ובלימוד מנהגי ליל הסדר של העדות השונות - חש כל תלמיד שהוא חלק מהענין. הוא נפתח ומספר על הנהוג בביתו והלימוד נעשה חי ומענין.

המסקנה המתבקשת היא שיש לחשוב היטב כאשר מחליטים על בחירת המסכת והפרק. גם כאשר בחירת המסכת מוכתבת מגבוה, אין הכרח להתחיל דוקא מהדף הראשון, אלא יש לחפש סוגיות ופרקים מתאימים. אין כל פגם בכך שבאותו מוסד חינוכי ילמדו בכיתות שונות סוגיות שונות. לא הרי תלמיד בכיתה ט', כהרי תלמיד בכיתה י"ב.

לדוגמא: במסכת קידושין נהגנו להתחיל את הלימוד בדף כ"ט, בסוגית כיבוד אב ואם, כאשר בהמשך מופיעים נושאים כגון: מצות ת"ת, מצוות עשה שהזמן גרמן, מצוות התלויות בארץ, שכר מצוה בעולם הזה, שליחות בכלל ושליחות לדבר עבירה בפרט ועוד.

אני מציע להכין אוגדן ובו סוגיות שונות שתלמדה לפי לוח השנה במקביל למסכת הנלמדת. אין המדובר בשיטת הסוגיות הנהוגה בישיבת נחלים אלא בלימוד רצף של דפים מהמסכתות שלקמן. לדוגמא: בחודש אלול ילמדו סוגיות ממסכת ר"ה פרקים שלישי ורביעי. בשנה הבאה יתרכזו בסוגיות ממסכת יומא בעיקר מפרק שמיני. בשנה שלאחריה: סוגיות ממסכת סוכה מפרקים שלישי רביעי וחמישי. בחודש חשוך: סוגיות ממסכת תענית בנושא הגשמים. בחודש כסלו: סוגית מאי חנוכה בפרק שני של מסכת שבת.

בחודש טבת ומחצית שבת - סוגיות הקשורות למצוות התלויות בארץ ולגבולותיה כגון: בפרק ראשון של מסכת קידושין, בפרק ראשון ורביעי של מסכת גיטין, במסכת מועד קטן בפרק ראשון ועוד. מט"ו בשבת עד פורים ילמדו סוגיות ממסכת מגילה. ואח"כ ממסכת פסחים בעיקר בפרק עשירי. בחודש אייר: לימוד סוגית קורבן העומד וספירת העומר במסכת מנחות ונושאים הקשורים למקדש ולירושלים. בחודש סיון: לימוד סוגית מתן תורה במס' שבת. לקראת תמוז: סוגיות הקשורות לאבלות החורבן כגון: פרק רביעי במסכת תענית, סוף מסכת סוטה, סוף פרק חזקת הבתים וכד'.

רצוי לשלב לימוד פרקים אלו בלימוד ההלכות המעשיות, אשר יעשה לפחות בחלקו ע"י התלמיד עצמו. אוגדנים דומים אפשר להכין בהלכות שבין אדם לחברו או בהל' שבת, יו"ט, וחוה"מ כאמור - אין הצעה זאת באה כתחליף בלעדי למסכתות המקובלות כאשר גם בהן יותאם הלימוד לתלמידי הכיתה וביה"ס, תוך חתירה למצוא קשר לעולמו של התלמיד.

לדוגמא: מסכת גיטין הנלמדת בישיבות רחוקה לגמרי מהווי חייו של התלמיד המצוי. פתחנו את הלימוד דוקא בדף האחרון של המסכת העוסק בשאלה באלו נסיבות מגרש אדם את אשתו והממחיש את הטרגדיה הקשה שבתהליך הגרושין. כאשר חזרנו לפרק ראשון - הקדמנו לימוד הקדמת ר' פנחס קהתי למסכת, בה מקופלים כל יסודות ההלכה של כתיבת הגט ומסירתו ודרך לימודם מהכתוב בתורה. (אגב- חשוב שבשיעור תלמוד יהיה תנ"ך לכל תלמיד וכל פסוק המוזכר בגמרא - יראה במקורו).

בכל נושא השתדלנו למצוא דבר הנוגע לתלמידים. לדוגמא: בעמוד הראשון: גבולות הארץ בתקופות השונות, הריחוק ממרכז התורה כגורם מחליש ומשכיח, הבנת המושג גט, ישראלים וגרים בין גויים ועוד (בשילוב דברי התוס' שם). בעמוד ב': החשש הגדול שבהוצאת לעז על בני אדם, ההקפדה על כשרות הגט עם השלכה לבעית הרפורמים, נאמנות אדם כעד אחד באיסורין - עם השלכות לשאלות יום יומיות, חומרת דיני עריות, ענייני נידה, החתירה לתקנת העגונות ועוד.

כאשר לומדים לדוגמא מסכת בבא בתרא, קל יותר להפיק לקח חינוכי ואקטואלי מכל סוגיא. לומדים על היזק ראייה, שכנות טובה, זה נהנה וזה לא חסר, ערכו של מנהג, ובהמשך תקנות בני העיר וסוגית צדקה ועוד.

ההוראה המחנכת תבחן בתוצאותיה: הגברת המודעות לנושא הצדקה, לניזקי שכנים, להתחשבות בזולת ועוד. זכורני שכאשר נלמדה סוגית צדקה החלו התלמידים ביוזמתם לארגן קופת צדקה בישיבה.

הכוח היצירתי החבוי בכל תלמיד יופעל ביתר קלות וביתר חדוה וכך נרבה אהבת תורה, ענין בלימוד ונתקרב להשגת מטרותינו העיקריות.

פרק ג' - המורה

הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פרק ד' הל' א' פוסק: "וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה - אע"פ שחכם גדול הוא, וכל העם צריכים לו - אין מתלמדים ממנו, עד שובו למוטב. שנאמר: "שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה' צבאות הוא". אמרו חכמים: "אם הרב דומה למלאך ה' צבאות - תורה יבקשו מפיהו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיהו".

דברים אלו מבטאים בבהירות ובחדות את כובד האחריות המוטל על המורה. ואף אם איננו משלים את עצמנו שהגענו לדרגת מלאך ה' צבאות - לא נוכל להתחמק ממנה.

התלמידים מזהים את המורה לתושבע"פ עם מסורת ישראל. דמותו, הנהגותיו, יחסו לתלמידים ודרך הוראתו - משפיעים השפעה ניכרת, ואולי אף מכרעת על יחסו של הבוגר בעתיד לתורת ישראל. חשוב לדעת זאת מראש עם קבלת התפקיד, ולהיות ער לכך כל השנים. מורה לתושבע"פ איננו יכול להצטמצם במסגרת השיעור, שיעורי הבית והמבחנים, גישה מצומצמת זאת היא מעילה בתפקיד. יש צורך ביחס אישי לכל תלמיד הנובע מהכרות טובה עימו. יש להרבות בשיחות אישיות וכיתתיות בנושאים חינוכיים וכלליים מנקודת מבט תורנית, וכמובן לחפש כל העת כל דרך לשיפור היחס ללימוד תורה ולקיום מצוות.

מורה שיצליח בכך שהתלמידים יזדהו עימו - ישפיע רבות על דרכם הטובה בעתיד.

ברצוני להתעכב על מספר נקודות אופיניות למורה המתחיל ולמורה הוותיק.

המורה המתחיל מגיע לכיתה אחרי שנות לימוד רבות בישיבה הגבוהה. לאחר שהתרגל ללימוד בעיון ברמה גבוהה, ליכולת הפשטה, לניתוח הסוגיה בהעמקה בעזרת ראשונים ואחרונים בהנחית רבותיו. ישנה סכנה - והיא ניכרת בשטח - שלא יבין מה הם הקשיים העומדים בפני התלמיד המתחיל המתקשה אפילו בקריאת קטע הגמרא ודברי רש"י. בעיה זאת אופינית במיוחד לאלו שלמדו בישיבה תיכונית סלקטיבית מאוד, והמשיכו בישיבה גבוהה שלה מאפינים דומים. אין הם מכירים את רבדי האוכלוסיה הדתית המגוונת.

בהכשרת המורים לעתיד ובעבודה המעשית יש צורך להדגיש נושא זה, להכיר מגוון רחב של תלמידים ומוסדות, וללמוד מנסיונם של ותיקים. סכנה הפוכה רובצת לפתחו של המורה הוותיק. ידוע ומפורסם שעבודת ההוראה שוחקת ומעייפת, במשך השנים נוטה המורה לרדת יותר מדי לדרישות התלמידים ומאוויהם ולהוריד את רמת הלימוד והדרישות מהם. עם כל הרצון הצודק והכריא לקרב את התלמידים ללימוד - אין להגרר לפרשנות מוגזמת, רדידות, הספק נמוך ומתח לימודים ירוד, הכאים כתוצאה משחיקה.

פרק ד' - דרכי הוראה

1. קשיים

בדברי לעיל הזכרתי כבר אחדים מקשיי הוראת תושבע"פ. ברצוני להדגיש כאן נקודה כללית אחת שנוגעת לתחומי למידה שונים. לימוד התורה כדבעי - מצריך יגיעה רבה. חז"ל אמרו כבר שאין התורה מתקימת אלא במי שממית עצמו עליה.

בתקופותנו אדם הוא במידה רבה צרכן סביל של מידע ובידור הניתנים לו ע"י אחרים, ללא עמל מצידו, לרוב רמת הדברים נקבעת לפי המכנה הכללי המשותף הנמוך. תוצאות הוי חיים זה ניכרות בביה"ס. תלמידים טובים מוכנים ברצון ובחדווה לדון על רעיונות וכללים שונים. הם עושים זאת עם כל הלב ומתוך מעורבות עמוקה, אך העיון השיטתי והמדוקדק בדף הכתוב ובמפרשים הוא לטורח להם. הדבר ניכר בעת הוראת תנ"ך ומחשבת ישראל ועוד. התלמיד מעדיף לשמוע רעיונות יפים, מסרים כלליים, אך כאשר מטילים עליו לדקדק במלים הכתובות, להשוות שיטות וכד' - היגיעה הרבה אינה לרוחו. (במדעים כלליים התופעה ניכרת פחות - כי בהם התכלית ברורה וידועה וממילא מניעה את המאמץ הלימודי).

בלימוד תושבע"פ התופעה בולטת יותר. בתנ"ך ובמחשבת ישראל בדרך כלל החומר הנלמד קרוב אליו יותר. בגמרא נוסף על כך שאינו מוצא ענין רב בנושא הנלמד - מכבידה עליו חובת העיון והכרוך. כדי להתגבר על כך יש צורך בחיפוש דרכים להגברת הסקרנות האינטלקטואלית ולהפעלת הכח היצירתי החבוי בתלמיד. המחשה, גינון דרכי ההוראה ושיפורם, שימוש באמצעי עזר שונים - יביאו ליצירת מתח הלימודים הרצוי.

2. בהירות

טיב ההוראה מותנה בבהירותה. צפיתי בשיעורים רבים בהם למורה המלמד לא היתה הסוגיה נהירה די הצורך, לעתים אף טעה בהבנת הפשט. לעתים הדבר נובע מיהרות ומזלזול של מי שכבר למד תורה הרבה ואיננו סבור שיש צורך להשקיע הרבה בלימוד דף גמרא למתחילים. תנאי ראשון להצלחה הוא הכנה טובה של החומר הנלמד. בגלל המכנה המסובך של הגמרא יש צורך לנסח מראש את שאלות המפתח ואת הנקודות העיקריות בסוגיא. חשוב להכין מראש טבלאות וסיכומים של מכנה

הסוגיה ושיטות הפרשנים. במקרים רבים חיוני הוא השימוש בלוח, ובשימוש מושכל בגיר צבעוני להדגשה, להשוואה לניתוח ולהבהרה. רצוי מאוד להשתמש באיורים פשוטים שימחישו את הנלמד כאשר הדבר אפשרי, כגון בסוגיות שונות במסכתות נזיקין שבת, עירובין, סוכה, בהמשכת ארבעת המינים והל' תפילין וכד'. יצאו מספר חוברות המלוות באיורים עמוד אחר עמוד במספר מסכתות.

כדאי שהמורה יעזר בחומר המעובד המעולה שכבר קיים. חוברות מעובדות בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן, מאמרים בשמעתין, פרקי תלמוד מעובדים וכד'. וכך יסגל לעצמו את השיטה המדגימה והמבהירה. במרכזיות פדגוגיות ישנו חומר המחשה, סרטונים וכד' במספר נושאים. הטלוויזיה הלימודית משדרת משדרים העשויים אף הם לסייע בגיבוש דרך ההכנה וההמחשה.

לעתים כדאי להקדים דיון בע"פ בנושא הנידון בסוגיה, לפני הקריאה, תלמידים יתבקשו להציג את דעתם המנומקת. כאשר הסוגיא מסובכת ומורכבת רצויה עבודת הכנה מתאימה להכרת הנושאים שמשתלבים בה.

כדאי לחתום את הלימוד בדברי הרמב"ם במשנה תורה המסכמים בבהירות ובתמציתיות את המסקנות ההלכתיות הנובעות מהסוגיא. לסיכום: חשוב לזכור: כאשר המורה יסביר רק "בערך" - בוודאי שהתלמיד יבין רק "בערך".

3. הלימוד בחברותא

חז"ל פרשו את הפסוק: "חרב אל תבדים ונואלו", כדברי תוכחה למי שלומד לבד. ערך הלימוד בחברותא ידוע ומוכר בעולם הישיבות, ויש צורך להחדירו לכל מערכות החינוך. יש בכך תועלת להכנת החומר הנלמד ולחזרה. במוסדות מסוימים שיטת לימוד זאת מוזנחת. מן הראוי שהמורה יקדיש לכך תשומת לב, ינחה ידריך ויעקוב אחרי הלימוד. כאשר התלמידים מסתדרים בכוחות עצמם - מה טוב, אך לא אחת מתברר שהחברותות הן של שיחה בטלה או שאין איזון בכיתה בהרכבן. במקרים אלו המורה יתערב, כמו כן יש להשתמש בחברותא לעזרת תלמידים חלשים.

בביה"ס התיכון בו אין נהוג ה"סדר" הישיבתי רצוי לשלב לימוד חברותות לפרקי זמן קצרים במהלך השיעורים, ואם אפשר, לארגן זאת בהכנת שיעורי הבית בכתבי התלמידים.

המורה בכיתה מעוניין, בצדק, להפעיל את התלמידים ככל שניתן. אחת הדרכים היא לבקש מאחד מהם לקרוא בקול רם את רברי הגמרא, רש"י ותוספות. יש בזה ערך רב כדי להרגיל את התלמיד ללימוד עצמי ולבדיקת הכנת הדף. שאר התלמידים יחוייבו לעקוב אחרי הקריאה, ולתקנה בנימוס לפי הצורך.

אך אין להסתפק בקריאת התלמיד. הקריאה הנכונה, המוטעמת והמורגשת חשובה מאוד להבנת הסוגיא. כשם שהמורה לתנ"ך קורא פרק בכיתה, כך יעשה זאת המורה לגמרא.

ברצוני לצטט כאן את תאור סדר הלימוד בתימן כפי שנכתב ע"י הרב קפאח שליט"א. הדברים מאלפים וחשובים וממחישים את התועלת שבקריאה המוטעמת של המורה. (הקטע מהקדמת הרב קפאח לתלמוד המנוקד לפי מסורת יהודי תימן שנערך ע"י הרב עמר).

"אזכיר כאן שיטת לימוד הגמרא, כי בסדר דומה פחות או יותר היה גם לימוד ההלכה. הרב קורא תחילה את המשנה ומסביר אותה לכל הקפה כפי שיכלתו ולפי רמת השומעים, וכבר עתה משמיע הוא כמה מדיוקי וחידושי הגמרא שנאמרו על אותה משנה ואשר שיזכרם הם למשנה, באופן ישיר, ואף אותם מקומות שרש"י כותב "בגמרא מפורש" מתמצת הרב בקצרה את אשר נאמר בגמרא. לאחר זאת קוראים כל הקהל יחד את הגמרא של אותה משנה בקול אחיד ובנעימה אחידה המיוחדת לשנון הגמרא, כשהרב עם עור שלשה ארבעה מן התלמידים היותר בקיאים מרימים קולם ומנתחים קריאתם כראוי, התמיהה במקומה, והניחותא כראוי לה, השאלה בנעימתה, והתשובה בלחנה המיוחדת לה, וכל יתר הקהל מודרכים על ידם ו"צוערים" יחד אתם בבחינת "אני אהיה אובין לפניך". (יש להניח שגם בזמן התלמוד היתה נהוגה מעין שיטה זו, וכפי שאמרו בסוכה כט א: "כי הא דרבא ורמי בר חמא כי הון קיימי מקמיה דרב חסדא מרהטי בגמרא בהדי הדדי והדר מעייני בסברא" ובשבת סג אמרו "קמ"ל דליגמר איניש והדר ליסבר" ובעבודה זרה יט א אמרו: אמר רבא ליגריס איניש... ואף על גב דלא ידע מאי קמאר שנאמר גרסה נפשי לתאבה, גרסה כתיב ולא טחנה"). לאחר מכן חוזר הרב על אותה סוגית גמרא ללא הסבר, וכל הלומדים שמים עיניהם בספרים אשר לפניהם, ואזניהם אל מוצא פיו של הרב לשמוע ולקלוט סדר ניתוח הסוגיא, ועל ידי שמיעה האזנה זו, רבים מן השומעים תופשים באופן כללי הרבה מן האמור בסוגיא. לאחר שמסיים, חוזר הרב שוב על הסוגיא עם פרש"י

בתוספת דברי הסבר מורחבים משל עצמו. באותן המקומות אשר הרמב"ם בפרוש המשנה או בחבורו מפרש שלא כרש"י אין הרב אומר "אבל הרמב"ם מפרש כך וכך" אלא אומר "נדמה לי שלא כך פירש הרמב"ם נביא את הספר ונראה". ואז מעיין ברמב"ם, קורא את דברי הרמב"ם על דברי הגמרא, כאלו זה עתה עמד על השוני שבין הפירושים, וכאלו מנסה הוא עתה יחד עמהם למצוא את הדרך אשר בה צעד הרמב"ם, למצוא ולאתר את הנקודה אשר הכיאה לשינויי הפירושים בין רש"י והרמב"ם ועוד, ושכיל הזהב אשר דרכו נקבעה ההלכה כפי שנקבעה.

הרב אשר ידע מראש שהתוספות כבר דנו באותו עניין מעיף מבט חטוף בדבריהם ואומר הנה התוספות כבר התעוררו על כך, קורא את התוספות, מנתח לפני תלמידיו ושומעי לקחו את השיטות השונות, מקשה את אשר יש להקשות כאלו רק עתה הוא מתעורר על קושיות אלה, וכאלו יחד עם התלמידים יצרו את הקושיא, מעינים בראשונים ואחרונים ומסכמים תירוץ. ועם השינון והדיש החוזר בגירסת המלים, נחקקים ונקבעים בזכרונם ובתודעתם גם הנוסח, גם הגירסא והפירוש".

5. הפעלת התלמידים

מעורבות מירבית של התלמיד בתהליך הלמידה הכרחית ליצירת אוירת לימודים נאותה בכיתה. המטרה היא שכל תלמיד יופעל בדרך כלשהי במהלך השיעור. לשם השגתה חשוב התכנון המוקדם. יש להכין מראש שאלות ומטלות לימודיות ברמה מדורגת כדי שכל תלמידף חלש, בינוני וחזק יוכל ליטול חלק פעיל בשיעור. תלמיד צריך לצאת מהשיעור בתחושה שהשיעור הוסיף לו מעבר להכנה העצמית המוקדמת.

בין האמצעים המומלצים: קריאה דמומה וקריאה בקול, שו"ת, דיון בכיתה, בניה משותפת של סיכומים וטבלאות על הלוח, עבודה במחברת, השואה בין מפרשים, השואה לחומר שנלמד בעבר, שאלות סיכום וחזרה, דפי עבודה.

כהמשך להפעלה בכיתה יש לתכנן את שיעורי הבית.

6. לימוד רש"י

רש"י נחשב בצדק ע"י עם ישראל לדורותיו כגדול הפרשנים. אך לעתים ישנה נטיה לתפישה פשטנית מדי של פרוש רש"י. מורים רבים קוראים בכיתה את הדרך ואח"כ בצורה מאכנית ושיגרנית את דברי רש"י. בכך מנתקים את פירוש רש"י מצמידותו ללימוד הדרך ומתעלמים מנקודות רבות שרש"י מעלה.

מתוך התבוננות רבת שנים בבחינות הבגרות בע"פ בגמרא הגעתי למסקנה שלימוד רש"י מוזנח. בוגרי י"א וי"ב שלטו יפה בדברי הגמרא ובעלי התוספות, אך כאשר נשאלו שאלות חיוניות וחשובות שמקורן בדברי רש"י - נאלמו דום. תופעה זאת חוזרת על עצמה פעמים רבות מידי ואינה פרי המקרה. יש צורך להקדיש תשומת לב ללימוד דברי רש"י בעיון הראוי ולא להסתפק בקריאה שוטפת. רש"י במקרים רבים מבהיד נקודות סתומות, מביא מקורות שונים, מסדר את מהלך הסוגיא ומסכמה, מתיחס לגירסאות שונות ומשמעותן ועוד. ועלינו להרגיל את התלמידים לשים לב לכך.

7. לימוד תוספות

אמרו חז"ל: הכל תלוי במזל - אפילו ס"ת שבהיכל. זכו בעלי התוס' וחלק נכבד מדבריהם נדפס כסדר על הדף. ראשונים אחרים לא זכו לכך. מהם שלפחות נדפסו במסכת כגון: הרי"ף, הרא"ש ר"ן, מרדכי ונימוקי יוסף. אך רובם מופיעים בנפרד.

צמידותם של דברי בעלי התוס' לדף הביאה לכך שהם נלמדים באופן שיטתי ורצוף, ובכך מכבידים לא אחת על הלימוד. יש לשקול בכל כיתה אילו קטעים ללמוד ועל אילו לדלג. במקומות רבים יש בדבריהם פרוש חדש לסוגיא, התייחסות לדברי רש"י, או פסיקת הלכה. במקרים אלו יש מקום ללימודם. ואף כאן אין הכרח ללמוד את כל הדיבור אלא לשקול זאת בהתאם לכיתה. אף באותה כיתה אפשר לפטור מחובה זאת תלמידים מתקשים, במקרים מסוימים.

לעומת זאת בהזדמנויות רבות מביאים בעלי התוספות ממרחק לחמם. דנים ומתוכחים על סוגיות ממסכתות אחרות, בנושאים המחייבים הכרת מהלך הסוגיא במקורה. בכיתות חלשות ובינוניות הלימוד הרצוף מביא להכבדה, להאטה רבה בקצב הלימוד, לסירבול ולחוסר נחת. כאן על המורה להפעיל את שיקול דעתו. אף בכיתות חזקות יש צורך בעבודת הכנה מקדימה של התלמידים להכרת הנושאים המצוטטים בדברי התוס' על אתר. לעתים רצוי להפנות את התלמידים לתוספות הרא"ש, בהם מופיעים אותם ענינים בניסוח בהיר יותר.

8. צבירת מושגים מבני סוגיות ומושגים כלליים

בלימוד מתמטיקה או אנגלית חש התלמיד בהתקדמות מתמדת. אוצר המלים והמושגים מתרחב, כללים חדשים נלמדים, מבעיות חשבוניות והנדסיות פשוטות הוא מתקדם לפתרון סבוכות יותר ולהבנת קטעים קשים ויותר. מבנה התלמוד איננו מדורג. סוגיות קלות וקשות מתחלפות בפרק הנלמד. זאת אולי אחת הסיבות לכך שחסרה תחושת ההתקדמות. כדי להתגבר על כך, רצוי להשתמש במחברת מיוחדת לצבירת מלים בארמית (מילון), מושגים תלמודיים והלכתיים ומבני סוגיות.

כאשר נתקלים במילה חדשה או בנטיה שונה של המילה - יש להוסיף למילון. מושג הלכתי חדש יצורף לרשימת המושגים. בלימוד מבנה סוגיה חדש כגון: קשיא, תיובא, חיסורי מחסרא, אוקימתא, איכה דאמרי, תנאי, איפוד וכד' יש צורך לרשום את הדברים ולהעזר בהם כאשר יגיעו למבנה דומה. במהרה תלך המחברת ותטפח. התלמיד יחוש שאכן יש שטר לעמלו ואוצר ידיעותיו מתרחב.

בבחינות מסכמות בסוף שלישי או שנה חשוב לכלול מושגים ומלים שנלמדו בעבר. כאשר בוחרים בקטע שלא נלמד כדאי לבחור צורת מבנה סוגיא שתלמידים הסכימו אליה.

ישנם מושגים הנוגעים לחינוך ומופיעים לעתים בסוגיא. במקרים אלו חשוב להתעכב יותר ולפעמים אף לצאת ולראות דברים בשטח. כגון: ביקור במקוה והכרת מבנהו כאשר נתקלים בו בסוגיא. ביקור בשדה ובכרם כאשר מגיעים נושאי כלאים. יציאה לבדיקת הערוב (צורת הפתח), תרגול בעירוב תחומין ערובי חצרות ותבשילין, בדיקת ס"ת ומזוזות ועוד. כל זאת יעשה כמובן בצמוד ללימוד הסוגיא בה נדונים הדברים וכחלק אודגני מהלימוד. יש לברך את כותבי בחינות הבגרות כדינים על שילוב מושגי הלכה שונים בבחינות בשנים האחרונות.

9. הכרת ספרות והפרשנות והפסיקה

משיחות עם בוגרים רבים מתברר שבמשך שנות לימודיהם לא עיינו אף פעם בספרי הפוסקים והפרשנים במקורם. לא ראו את דברי הרמב"ם ונו"כ, או הטור ונו"כ, או השו"ע ונו"כ מתוך הספר עצמו. עלינו לשלב באופן טבעי בהוראת הגמרא את הכרת הספרות העיקרית של הפוסקים וגדולי הפרשנים. רצוי לעיין בספרים במקורם ולא להסתפק בצילום קטע. כאשר מובא הספר לכיתה צריך לשוחח עליו ועל מחברו. התלמידים ירשמו את עיקרי הדברים במחברת מיוחדת. כדאי לקיים, מדי

פעם, את השיעור בספריה ושם להדגים ולהסביר את רובדי היצירה התורנית לתקופותיה. רצוי לנצל גם חומר מספרות השו"ת שיש לו נגיעה לסוגיה. הדגמה טובה לכך ניתן למצוא בחוברות שיצאו ע"י פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן למסכתות אחדות (סוכה, ביצה, ב"ק, ב"ב). מובאים בהן קטעים מספרות השו"ת המתבססים על הנלמד בסוגיא. וכמו כן פסקי ההלכה (מצולמים) וכן סיכום קצר של תולדות המחברים וספריהם. יש לשים לב במהלך הלימוד להערות המגיהים ולהתרגל להשתמש בספרי השימוש השונים כגון: עין משפט נר מצוה, מסורת הש"ס, הערוך וספרי כללי התלמוד.

10. הכנה לבחינות הבגרות

ברור שעיקר הלימוד אינו מכוון למען הצלחה בבחינות הבגרות. אך אין להתעלם גם מהביט זה של הלימוד.

כידוע בחינות הבגרות בתלמוד ובתושבע"פ מתקיימות בעיקרון בע"פ. יש בכך יתרונות מסוימים, והעיקרי הוא המגע הבלתי אמצעי המאפשר לבדוק בצורה מהימנה את הידע, לתקן ולסגנן את השאלות לפי תגובות התלמיד. הבוחן המנוסה מכיר מהר מאוד את הנבחן שלפניו ויודע כיצד לפנות אליו. בכיה"ס רוב הבחינות מתקיימות בכתב, ולכן יש לתת תשומת לב להכנת התלמידים לצורך המבחן בע"פ ויש לתרגלה.

בחינת הבגרות בקטע שלא נלמד מתקיימת כמובן בכתב. יחסית, ההצלחה אינה מרשימה בקנה מידה ארצי. אפשר לתלות זאת בכך שאין הכשרה מספקת ללימוד עצמי. מאידך ישנם קשיים שמקורם באופי המבחן, וממילא לא תמיד משתקפת יכולתו האמיתית של התלמיד.

הסוגיא שנבחרת היא בדרך כלל מקשה אחת. כאשר תלמיד אינו יודע מילת מפתח או מושג מסוים - מהלך הבחינה כולו משתבש. התלמיד הרגיל להשתמש בלימודו הסדיר בספרי עזר שונים - אינו רשאי לעשות זאת במבחן זה. לרוגמא: שימוש בפירוש המשנה של קהתי או במילון. לעתים מהדף המצולם משמיטים במתכוון הגהות המודפסות בו, דבר המהווה הכבדה נוספת. לענ"ד יש לשנות מתכונת זאת ולבחון את יכולת הלמידה של התלמיד בכלים שהורגל להם בלימוד הטבעי והקבוע. המורים חייבים להכין את תלמידיהם לבחינות מסוג זה. רצוי מאוד לתרגל זאת ע"י שימוש בבחינות בגרות שניתנו בעבר.

(אגב - הנבחנים בתושבע"פ - גמרא ללא תוספות - פטורים ממבחן זה).

11. ביקורת

בכל עבודה, ובעיקר בהוראה שיש בה שחיקה גדולה, יש ערך רב לביקורת עצמית מתמדת, ולשמיעת דברי ביקורת מהזולת. הביקורת העצמית לאחר כל שיעור ובגמר נושא או שלישי, יעילה כאשר ישנה פתיחות להאזין לרחשי ליבם של התלמידים ולתגובותיהם הכנות. צפיה בשיעור ע"י עמית למקצוע או צופים אחרים תתרום אף היא את חלקה. חשבון נפש כן ואמיתי על ההישגים בהשגת המטרות השונות - ישפר ללא ספק את עבודת המורה.

סיכום

דברי מאמר זה באים לעורר למחשבה ולתשומת לב בתחומים מסוימים הנראים לי חשובים לפי נסיוני. תקותי היא שהערות אלו יביאו תועלת מסוימת לעוסקים בנושא.

בכל מאמציו של האדם עליו להתפלל לסייעתא דשמיא: "והערב נא ה' אלוקינו את דברי תורך בפינו ובפיות עמך בית ישראל. ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו, וצאצאי עמך בית ישראל - כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה".